

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

הלל שאחר הסעודה

(ק"ז ב') (שנינו במשנה) כוס רביעי, גומר עליו את ההלל. (וכן) ואומר עליו ברכת השיר.

(ק"ח א') (ומברר) מאי ברכת השיר?

רב יהודה אמר: 'ההלל' ה' אלוהינו (שאומרים תמיד אחר הלל, וחותרם במלך מהולל בתשבחות).

ורבי יוחנן אמר: נשמת כל חי.¹

תנו רבנן: (4) רביעי גומר עליו את ההלל. ואומר הלל הגדול. דברי רבי טרפון. (2) ויש אומרים: (שאומר מזמור לדוד) ה' רועי לא אחסר.² (להודות על המזון שאכלו).

(ומברר) מהיכן הלל הגדול (ועד היכן)?

(4) רב יהודה אומר: מהודו (לה' כי טוב) עד "על נהרות בבל".³

(2) ורבי יוחנן אומר: מ"שיר המעלות (הנה ברכו את ה') עד "נהרות בבל".⁴

(3) רב אחא בר יעקב אמר: מ"כי יעקב בחר לו יה" עד "נהרות בבל".

ולמה נקרא שמו הלל הגדול? מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה (והיינו דבר גדול).

שיטות הראשונים

ברכת השיר: רשב"ם ותוספות פירשו שרבי יוחנן מוסיף, אף נשמת כל חי אחר ההלל. ומדברי הרא"ש נראה, דלרבי יוחנן אינו אומר ההלל כלל.⁶

ולעניין הלכה, הרי"ף כתב, דמנהגא כרב יהודה, שאומר רק ההלל. וכן דעת רב עמרם גאון והרמב"ם. ודעת רשב"ם ותוספות, שהלכה כרבי יוחנן. ודעת הרא"ש דעבדין כתרומיהו.

ולעניין חתימה, דעת רשב"ם, שלפי רבי יוחנן, חותם שתי פעמים בברכה, אחת אחר ההלל, ואחת אחר נשמת.⁷ ודעת הרא"ש שחותם פעם אחת, אחרי 'נשמת', מלך מהולל בתשבחות.⁸ והשו"ע כתב שאינו אומר 'ההלל', אלא אחר הלל

¹ דאילו ההלל אנו אומרים בכל יום שאומרים בו את ההלל, ומאי שנא ליל פסח דנקט, אם לא להוסיף עוד ברכה אחרת. רשב"ם.

² פרק כג מתהילים.

³ ולא עד בכלל. דהיינו, עד סוף מזמור קלו המסיים (פסוק כו) "כי לעולם חסדו". המילים "על נהרות בבל" שייכות למזמור הבא.

⁴ דהיינו מזמורים קלד-קלו.

⁵ תהילים קלה, ד.

⁶ וכן נראה שהבין מדברי רשב"ם. וכן נראה בטור (או"ח תפ).

⁷ וחותם 'ברוך אתה ה', מלך מהולל בתשבחות. רא"ש בביאור דברי רשב"ם. וכתב ראב"ה, ואין זה בכלל אין חותמין בשתיים, שאין דבר אחד 'הלל' ו'נשמת כל חי', שפעמים אומר זה בלא זה.

⁸ והב"י (בסוף סי' תפו) כתב, ולאפוקי נפשינ מספיקא שמעתי בשם מהר"ר מאיר ו' עראמה ז"ל, שגומר את ההלל ואינו אומר ההלל כלל, ואחר גמר הלל אומר הלל הגדול, ונשמת כל חי, וישתבח עד 'מעולם עד עולם אתה אל', ואז יאמר 'ההלל' עד 'מלך מהולל

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסמכת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

אומר הלל הגדול, ו'נשמת', ו'ישתבח', עד 'ומעולם ועד עולם אתה אל', ואז יאמר 'יהללוך', עד 'מלך מהולל בתשבחות'.
ברכה על ההלל: הרמב"ן כתב בשם רבו,¹⁰ שהלל בלילי פסחים טעון ברכה (בתחילתו, קודם אכילה), 'אשר קדשנו לגמור את ההלל'.¹¹ דעת גאונים, ריצב"א, ומהר"ם מרוטנבורג, שיש לברך על ההלל שתי פעמים, אחת קודם אכילה, ואחרת (על חצי הלל שאומרים) אחר אכילה.¹² ודעת רי"ף גיאת, ראבי"ה, ורא"ש, שאין לברך עליו כלל.¹³ וכן סתם השו"ע.¹⁴
הלל הגדול: פסקו רב עמרם גאון, רי"ף, רא"ש, ורמב"ם, הלכה כרב יהודה, שהלל הגדול אומר מ'הודו' עד 'על נהרות בבל'. וכן פסק השו"ע.¹⁵

כוס חמישי: גירסת רש"י ורשב"ם, רביעי גומר עליו ההלל, ואומר הלל הגדול. ולדבריהם אין כוס חמישי. וכן דעת רב האי גאון. וגירסת רי"ף ורמב"ם בברייתא, חמישי אומר עליו הלל הגדול. ודעת רז"ה דהוי פלוגתא בין מתניתין לברייתא, ולרבי טרפון הוא דאיכא חיוב של כוס חמישי.¹⁶ והר"ן כתב בשם הגאונים, ושכן עיקר, דד' כוסות חובה וחמישי רשות, ואם רצה לשתות אומר עליו הלל הגדול. אי נמי דמצוה מן המובחר לשתות כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול.¹⁷ והרא"ש כתב בשם ה"ר יוסף טוב עלם, שאם הוא תאב לשתות, יעשה כוס חמישי. ותוספות כתבו בשמו, שרק לאיסטניס וחולה התירו. והשו"ע לא הזכיר כוס חמישי. והרמ"א פסק כה"ר יוסף טוב עלם.¹⁸

בתשבחות. וייטבו בעיני דבריו לצאת ידי ספק. ואף על פי שאינו ממש כמו שכתבו הפוסקים, מכל מקום כיון דנפקי בהכי מידי ספיקא שפיר דמי. וראה להלן, שכדבריו פסק השו"ע. וכתב המשנ"ב (תפ, ס"ק ד) שבדיעבד, אם חתם ישתבח בברכה, יאמר אח"כ יהללוך בלא חתימה.

⁹ או"ח תפא, (והוא כדעת מהר"ר מאיר נ' עראמה, שהוזכר בהערה לעיל). והמשנ"ב (ס"ק ה) כתב, ויש נוהגין כהפוסקים (היא דעת הרא"ש) לומר תיכף אחר הלל 'יהללוך' עד 'כי מעולם ועד עולם אתה אל', ואח"כ אומר 'הלל הגדול' ו'נשמת' ו'ישתבח', וחותרם 'בא"י מלך מהולל בתשבחות' (ויש שחותמין 'הבוחר בשירי זמרה' וכו', כמו שאומרים בישתבח תמיד). ולפי מנהג זה אם בשעה שאומר יהללוך, שכח וחתם בא"י מלך מהולל בתשבחות, שוב לא יחתום בישתבח, אלא יאמר הלל הגדול ונשמת, וישתבח עד מעתה ועד עולם. וכל מעשה רב' (הל' פסח, אות קצא), על פי הנהגות הגר"א, כתב, ואין אומרים 'יהללוך' כלל, רק 'הודו', ו'נשמת', ו'ישתבח', וחותרם בברכות ישתבח. מקורות: רבינו חיים כהן (הו"ד בתוספות). תוספות (ד"ה רבי יוחנן). רשב"ם (ד"ה ורבי יוחנן). רא"ש (ס"ל לב; וכן בטור ס"ל תפו בשמו). רב עמרם גאון (סדר רב עמרם גאון, סדר פסח, ד"ה חלוקין). רי"ף (כו ב בדפיו). רמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, ג). ראבי"ה (ח"ב, מסכת פסחים ס"ל תקעה).

¹⁰ קבלתי מפי מורי רבי יהודה זצ"ל שקבל מרבו רבי יצחק בר אברהם הצרפתי ז"ל. רמב"ן.

¹¹ שהרי אחריו מברכין 'יהללוך', ושנינו (נדה נ"א ב') כל שטעון ברכה לאחריו, טעון ברכה לפניו! ותמה על עצמך, היאך לא יהא טעון ברכה, שאין לך הלל חובה כאכילת פסחים שהוא שעת גאולה, וכן שנינו (צ"ה א') הראשון טעון הלל באכילתו, וסמכוהו על המקרא דכתיב 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', ולמה לא יברכו? רמב"ן. וכתב על זה הר"ן, אבל רבינו האי גאון ז"ל כתב בתשובה שאין מברכין על הלל שבילילי פסחים 'לגמור את ההלל', שאין אנו קוראין אותו בתורת קורין, אלא בתורת אומר שירה.

¹² וכן כתב במרדכי, דמברך שתי ברכות, אחת כשהתחיל הלל 'לקרוא ההלל', ואחת לאחר האכילה, כשאומר לא לנו, שמברך 'לגמור את ההלל'.

¹³ לפי שחולקים אותו לשניים, לפני הסעודה ולאחריה, וא"כ האיך יברכו כיון שפוסקים באמצע!

¹⁴ או"ח תפא, וכתב המשנ"ב (ס"ק א), שמתחיל את ההלל ללא ברכה, וכן אומרים את ההלל מיושב. אף שבכל השנה אומרים מעומד, בפסח שאני, מפני שמיושב הוא דרך הסיבה וחיות. מקורות: גאונים וראשונים (הו"ד בר"ן ובטור, עיי"ש). רמב"ן (חידושי, ריש פרק ערבי פסחים, עיי"ש; הו"ד בר"ן). ר"ן (כו א ברי"ף, ד"ה מאי ברכת, עיי"ש). מרדכי (תוספת מערבי פסחים, ק"ד ב').

¹⁵ או"ח תפא, מקורות: רב עמרם גאון (סדר רב עמרם, סדר פסח). רמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, ג). רי"ף (כו ב בדפיו). רא"ש (ס"ל לג).

¹⁶ דמתניתין תנן (צ"ט ב') לא יפחתו לו מארבע כוסות, ורבי טרפון סבר דחמשה נינהו. וראה מה שהקשה ר"ן.

¹⁷ והיינו לישנא דאומר עליו הלל הגדול. וכך מטין דברי הרמב"ם ז"ל בפרק אחרון מהלכות חמץ ומצה. ר"ן.

¹⁸ או"ח תפא, ובביאור הגר"א (ס"ק א; וס"ק ג) מבואר שהשו"ע ורמ"א גרסו כגירסת הרי"ף, עיי"ש. וכתב המשנ"ב (ס"ק ג) על דברי

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

אמירת שפוך חמתך ופתיחת הדלת: כתוב בסדר רב עמרם גאון, שאחר שמוזגים כוס רביעי, אומרים, שפוך חמתך אל הגויים וכו'. וכן כתב הר"ן שנהגו לומר כן קודם ההלל.¹⁹ וכתב מהר"י ברין דנוהגים לפתוח הדלת כשאומרים שפוך.²⁰ והביאו הרמ"א.²¹

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות פסח, סימן תפ)

א. מתחיל לא לנו, וגומר עליו את ההלל; ואינו אומר יהללוך, אלא אומר אחר גמר ההלל הלל הגדול שהוא מהודו ליי עד על נהרות בבל שהם כ"ו כי לעולם חסדו, ואחר כך אומר נשמת כל חי וישתבח עד מעולם ועד עולם אתה אל, ואז יאמר יהללוך עד מלך מהלל בתשבחות, ושותהו בהסבה בלא ברכה תחלה, (ויכבד נתבאר לעיל סימן תע"ד דאנו נוהגין לברך), ומברך אחריו על הגפן; ואם שותהו בלא הסבה, צריך לשותות פעם אחרת בהסבה, (וענין לעיל סימן תע"ב סעיף ז'), ומברך לפניו בורא פרי הגפן, לפי שהסיח דעתו מלשותות עוד.
הגה: ויש אומרים שיש לומר שפך חמתך וכו' קדם לא לנו (ר"ן פרק ע"פ) ולפתח הפתח, כדי לזכר שהוא ליל שמורים, ובזכות אמונה זו יבא משיח וישפך חמתו על הגוי (מהרי"ב), וכן נוהגין. ויכול לגמור הלל אף שלא במקום סעודה. (רמב"ם והמגיד פ"ח).

(או"ח, הלכות פסח, סימן תפא)

א. אחר ארבע כוסות אינו רשאי לשותות יין, אלא מים. הגה: וכל המשקין דינו כין (בית יוסף). ומי שהוא איסטניס או תאב הרבה לשותות, יכול לשותות כוס חמישי ויאמר עליו הלל הגדול. (מרדכי).

הרמ"א, דווקא אם לא סיים עדיין הברכה ושתה כוס רביעי, אז יכול לומר הלל הגדול עד סוף, ולחתום בברכה, ולשותות הכוס ה'. אבל אם כבר סיים סוף הברכה, אין לחזור ולומר הלל הגדול ולברך לבסוף דלא תקנו כי אם ברכה אחת. וראה באריכות בבית"ל (ד"ה ויאמר) שדן באריכות אם אפשר לשתות כוס חמישי באמירת פסוקי הלל הגדול ללא חתימה. עיי"ש. מקורות: רב האי גאון (הו"ד בטור). רמב"ם (הל' חמץ ומצה ח.י). רא"ש (סי' לג). ר"ן (כו ב ברי"ף, ד"ה חמישי). רב יוסף טוב עלם (הו"ד בתוספות ורא"ש והגמון; והב"י כתב כן בשם המרדכי, ולא מצאתי). תוספות (ק"י ב', ד"ה רביעי). הגהות מיימוניות (הל' חמץ ומצה ח.י, אות כ).

¹⁹ ובביאור המנהג כתב הר"ן: תיקנו חכמים לארבע ברכות ארבעה כוסות, כדי שתהא כל אחת על כוס אחד. ובירושלמי משמע כנגד ארבע גאולות הכתובים בפרשה. ועוד אמרו, כנגד ארבעה כוסות התרעלה שעתיד הקדוש ברוך הוא להשקות את הגויים. ונראה שלפיכך נהגו לומר בכוס רביעי קודם ההלל שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך.

²⁰ משום דאיתא באור זרוע (ח"ב סי' רלד) שלא לנעול דלתות הבתים בליל פסח דליל שמורים הוא (עי' שמות יב, מב, פסחים ק"ט ב') וזהו אמונה בהקב"ה ובהבטחתו ובזכות הבטחה זו אנו נגאלים ולזה פותחים בשפוך הדלת כלומר על ידי זה ראוי לבוא משיח. דרכי משה.

²¹ או"ח תפא. וכתב המשנ"ב (ס"ק י) שנוהגים באלו מדינות למזוג כוס אחד יותר מהמסובין וקורין אותו כוס של אליהו הנביא (לרמז שאנו מאמינים שכשם שגאלנו ה' יתברך ממצרים, הוא יגאלנו עוד וישלח לנו את אליהו לברשנו). וראה שו"ת צ"ץ אליעזר (חלק כב סימן כח, אות ב) שהחתם סופר לא טעם מכוס של אליהו, לא בליל הסדר ולא למחרתו. מקורות: רב עמרם גאון (סדרו, סדר פסח). ר"ן (יט א ברי"ף, ד"ה מארבעה). מהר"י ברין (הו"ד בדרכי משה).